

УДК [159.954:616.896]+001.8

Єлизавета Едуардівна Давоян

магістрант кафедри практичної психології

Криворізького педагогічного інституту

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

м. Кривий Ріг, Україна, dav_e@i.ua

Єлизавета Едуардовна Давоян

магістрант кафедры практической психологии

Криворожского педагогического института

ГВУЗ «Криворожский национальный университет»

г. Кривой Рог, Украина, dav_e@i.ua

Yelyzaveta Davoyan

Kryvyi Rih Pedagogical Institute

SHEI «Kryvyi Rih National University»

Kryvyi Rih, Ukraine, dav_e@i.ua

ОБДАРОВАНІСТЬ І АУТИЗМ:

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ

ОДАРЕННОСТЬ И АУТИЗМ: КОНТЕНТ-АНАЛИЗ

ИССЛЕДОВАНОСТИ ПРОБЛЕМЫ

GIFTEDNESS AND AUTISM:

CONTENT ANALYSIS OF STUDIES OF THE PROBLEM

The article highlights the question of giftedness in autism. It presents statistics of the prevalence of autism spectrum disorders in Ukraine and the world. The author analyzed the different views on the concept of giftedness, its nature and the way of development. In the empirical part of the research the author presents the results of content analysis of coverage of problem of giftedness in autism in specialized scientific periodicals, dissertations and synopsis of thesis. As a result of theoretical and empirical analysis, there is a conclusion about low degree of study of the problem of giftedness in autism in Ukraine. Also, the possibility of further researches

of this problem are outlined here. In particular, the author proves the assumption of similarity of signs of giftedness with some markers of autism.

Key words: abilities, autism, early autism, giftedness, psychical development,

В статье освещается вопрос одаренности при аутизме. В работе представлена статистика распространенности аутистических расстройств в Украине и мире. Автором был произведен теоретический анализ различных взглядов на понятие одаренности, ее природу и пути развития. В эмпирической части исследования автор приводит результаты контент-анализа освещенности вопроса одаренности при аутизме в специализированной научной периодике, а также в авторефератах диссертаций и диссертациях Украины. В итоге теоретического и эмпирического анализа был сделан вывод о низкой степени исследованности вопроса одаренности аутистов в Украине, а также намечены перспективы последующих исследований этого вопроса. В частности, автор обосновывает предположение о схожести признаков одаренности с некоторыми маркерами аутизма.

Ключевые слова: аутизм, одаренность, психическое развитие, ранний детский аутизм, способности.

Проблема аутизму та аутистичних розладів для українського і світового суспільства не є новою. Питання аутизму почало досліджуватись ще у 1867 р., коли Г. Моцлі вперше описав цей розлад [11], а в 1911 р. швейцарський психіатр Е. Блейлер вперше застосував термін аутизм для позначення егоцентричного мислення при шизофренії [15]. Перший опис раннього дитячого аутизму (РДА) належить Лео Канеру, який у 1943 році узагальнив п'ятирічні дані спостережень за розвитком групи «аномальних» дітей [цит. за 8]. У 1944 році австрійський психіатр Ганс Аспергер описує «високо функціональний аутизм». Багато українських і зарубіжних вчених (Ф. Аппе Е. Р. Баєнська, С. Барон-Коуен, К. С. Лебединська, М. М. Люблінг, О. С. Нікольська, Т. Пітерс, Д. Шульженко та ін.) продовжують вивчати аутизм і сьогодні. Хоча протягом двох століть і проведено безліч досліджень, але науковці досі не дійшли до єдиного висновку, що ж є основою патогенезу цього

розладу (скажімо, В. П. Самохвалов наводить 7 офіційних гіпотез [11]). За даними Американських центрів з контролю та попередженню захворювань (U.S. Centers for Disease Control and Prevention) станом на 2012 р. кожна 88-а дитина у Америці має аутизм, що на 23% більше, ніж у 2010 р., та на 78% вище даних 2000 р. [12]. В той же час статистика по РФ, за даними Ю. В. Мікадзе, вказує на те, що дітей-аутистів стає дедалі більше (1 аутист на 1000 дітей) [4]. Автор пише: «якщо говорити про розлади аутистичного спектру у дітей шкільного віку, то їх кількість складає 0,6-1% від загальної кількості школярів» [там само, с. 176]. Оскільки в Україні не існує загальної статистики, яка б відображала реальну кількість дітей та дорослих людей, що мають розлади спектру аутизму [5], то ми вирішили базуватися на даних епідеміологічних досліджень (сукупності випадків на певній території в певний час), зробивши огляд поширеності аутизму у нашому місті — Кривому Розі. Так, за статистичними даними Криворізького психоневрологічного диспансеру, спостерігається зростання кількості випадків РДА за роками: у 2009 р. на обліку перебувало 34 дитини з РДА, у 2010 р. – 42, в 2011 р. – 45 дітей, в 2012 р. – 49, 2013 р. – 45. Як бачимо, з кожним роком стає все більше дітей, які мають цей розлад. Через таку поширеність постає питання про прийняття суспільством таких особливих дітей. Чи не сприймається їхня специфічна індивідуальність з точки зору гандикапу хвороби, яку треба вилікувати будь що? Чи не позбавлені ці особливі діти можливості розвивати свої здібності і в подальшому називатись обдарованими?

Таким чином **метою** нашого дослідження стало вивчення дослідженості питання обдарованості при аутизмі засобами контент-аналізу наукової періодики та дисертацій в Україні.

Для початку нам би хотілося звернутися до **аналізу актуальних досліджень** проблеми обдарованості в цілому. Питання тлумачення обдарованості детально розкрито у роботах Ю. Д. Бабаєва [2], Д. Б. Богоявленської [2], О. Б. Бурова [3], І. С. Волощук [4], В. В. Камишина [3], Н. С. Лейтеса [13], В. В. Рибалко [13], С. Л. Рубінштейна [6], Б. М. Теплової [6],

Г. Уіпла [3], М. А. Холодної [2], В. Д. Шадрікова [2] та багатьох інших, проблема природи обдарованості, здібностей людини представлена в роботах Е. Вінер [6], Є. П. Ільїна [6], О. Є. Остапчук [10] та ін., питанню розвитку обдарованої дитини присвячено роботи Ю. Д. Бабаєва [2], Д. Б. Богоявленської [2], І. С. Волощук [4], О. Є. Остапчук [10], О. М. Собченко [14], М. А. Холодної [2], В. Д. Шадрікова [2] та ін.

Уперше термін обдарованість з'явився на початку ХХ століття. Г. Уіпл позначив цим терміном групу учнів, що мали понаднормові здібності [3]. Пізніше Б. М. Теплов та С. Л. Рубінштейн тлумачили обдарованість як сукупність здібностей [6]. Але обдарованість, вважає Б. М. Теплов, є якісно новим утворенням, а не звичайною сукупністю якоїсь кількості здібностей. В. В. Рибалко у своїй роботі «Определение понятия одаренности, таланта, гениальности личности: классические и современные методологические подходы» вживає обдарованість як сплав вродженого і набутого індивідом, специфічне поєднання здібностей, інтересів, потреб, що дає можливість виконувати певну діяльність на якісно новому, високому рівні, який значно підноситься над умовним середнім рівнем [13]. Також В. В. Рибалко наводить думку Н. С. Лейтеса, який розумів обдарованість в різних аспектах: як якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності; структуру здібностей, котра дозволяє компенсувати недостатність окремих здібностей за рахунок переважного розвитку інших; загальні здібності, що зумовлюють широту можливостей людини, рівень і своєрідність її діяльності; розумовий потенціал, або інтелект; цілісну індивідуальну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей до навчання; сукупність задатків, природних даних, характеристику ступеня вираженості і своєрідності природних передумов здібностей; талановитість; наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності [13]. Д. Б. Богоявленська з колегами тлумачать обдарованість як «системну, що розвивається протягом життя, якість психіки, яка визначає можливість досягнення людиною більш високих, непересічних результатів в одному чи кількох видах діяльності

порівняно з іншими людьми» [2, с. 7]. Як системну якість визначає обдарованість і І. С. Волощук, підкреслюючи, що вона реалізує «різні психічні функції, включені у функціональну систему діяльності» [4] та має індивідуальну міру вираженості. Стосовно проявів обдарованості цінною є робота О. Ю. Бутова та В. В. Камишина, в якій вони зазначають, що «обдарованість як феномен проявляється у тій чи іншій сфері діяльності або в декількох з них у вигляді успішності діяльності, тобто досягнення певних результатів, які можуть бути виміряні у якісній мірі (як правило) або кількісній (показники безпосередньої діяльності або виконання спеціальних діагностичних тестів)» [3, с. 6].

Як бачимо, автори дають обдарованості достатньо широку характеристику, яка включає у себе розуміння задатків, здібностей і можливостей людини. Також науковці наголошують, що обдарованість є поняттям, яке потрібно досліджувати комплексно, розуміючи його як певну сукупність здібностей.

Так, Є. П. Ільїн вказує на те, що існує багата кількість трактувань здібностей [6]. Автор виокремлює два підходи пояснення цього поняття: загально-психологічний та диференційно-психологічний. За першим підходом здібності трактуються як будь-які прояви можливостей людини: усі люди здібні але треба максимально розвивати свої можливості. Другий підхід, навпаки, вказує на диференційні відмінності між людьми у їх здібностях, тож на питання здібностей слід дивитися з точки зору диференційної психології та психофізіології [6]. На думку Б. М. Теплова, здібностями називаються «такі індивідуальні особливості, які є умовами успішного виконання якої-небудь однієї або декількох діяльностей, здатністю можна назвати тільки таку особистісну властивість, яка впливає на ефективність діяльності» [цит. за 6, с. 124]. Втім Д. Б. Богоявленська зі співавторами каже, що наявність певних здібностей не обов'язково є обдарованістю [2]. Дослідники відмічають, що, якщо цілі особистості лежать не у самій діяльності, а в отриманні певних соціальних оцінок, як, наприклад, в учня, що готує уроки тільки заради хорошої

оцінки, то не варто говорити про обдарованість, оскільки остання передбачає захопленість певною діяльністю [2].

Узагальнюючи розглянуті позиції, можна стверджувати, що обдарованість переважно розуміється як сукупність здібностей, а здібності у свою чергу розуміються як можливості (в тому числі і психофізіологічні) людини, які можна максимально розвинути для успішного виконання певної діяльності.

Питання розвитку обдарованості представлено в науковій літературі у двох аспектах: джерел та логіки становлення обдарованості в онтогенезі, а також технологій її розвитку. Щодо походження обдарованості О. Є. Остапчук у своїй статі: «Развитие потенциальной одарённости с позиций самоидентификации личности» вказує на те, що обдарованість – є «дар», який менш за все характеризується нервово-психічними та соціально-комунікативними функціями [10]. Натомість дослідницею пов'язується обдарованість із авторською активністю особистості. Стосовно природи обдарованості, то Е. Вінер, як і Є. П. Ільїн вважає, що обдаровані люди мають великий рівень енергії, яку Е. Вінер називає драйвом. Саме ця енергія спонукає людину до повної віддачі себе роботі та допомагає долати перешкоди [6]. У своїй праці «Рабочая концепция одаренности» Д. Б. Богоявленська зі співавторами вказує на те, що у обдарованих дітей досить часто зустрічається нерівномірний, дисинхронний психічний розвиток: значне випередження в розумовому або художньо-естетичному розвитку [2]. Але інші психічні сфери (соціальна, емоційна та фізична) не відрізняються пришвидшеним розвитком. Таку нерівномірність, за Д. Б. Богоявленською, посилює надмірна зацікавленість певною діяльністю, спеціалізація інтересів. Також обдаровані діти мають проблеми в емоційному розвитку, аж до схильності до бурхливих афектів: можуть справляти враження істеричних, проявляючи в складних ситуаціях явно інфантильну реакцію [2]. Однак ця емоційність може носити і прихований, внутрішній характер (діти не говірки та мають психосоматичні захворювання). Д. Б. Богоявленська також наголошує на тому, що обдарованим

дітям з нерівномірним розвитком, не властиві добре сформовані соціальні поведінкові навички [2]. О. М. Собченко теж вказує на наявну у обдарованих дітей підвищену чутливість, що стає умовою особливого сприйняття світу, та застерігає, що це може спричинити дезадаптацію [14]. Цікаві дані наводить І. С. Волощук, яка звертає увагу на тенденцію до прояву специфічних здібностей вже в ранньому віці, ілюструючи цю тезу долями видатних людей: М. А. Римського-Корсакова, І. Репіна, В. Сурікова, Л. Українки.

Отже, на підставі здійсненого теоретичного аналізу можемо підсумувати, що обдарованість — це сукупність специфічно поєднаних здібностей, які можуть мати як вроджений, так і набутий характер, та спрямовані на успішне виконання певної діяльності.

Виклад основного змісту. Визначившись з теорією порушеної проблеми, для емпіричного вияву рівня дослідженості питання обдарованості при аутизмі нами було проведене контент-аналітичне дослідження наукової літератури України. Дослідною базою нашого дослідження було обрано електронну бібліотеку Національної бібліотеки України імені І. В. Вернадського, доступну в мережі Інтернет за посиланням <http://www.nbuv.gov.ua>. Вибір зазначеної дослідної бази був обумовлений тим, що:

- вона містить обов'язкові електронні копії усіх статей із фахових наукових видань України;
- необмежена в доступі для користувачів (за часом, науковим статусом, ціною);
- є і офіційно основним, і найбільш відомим, популярним джерелом наукової літератури в Україні;
- на відміну від фонду самої Національної бібліотеки України імені І. В. Вернадського, доступна в будь-яких куточок країни та світу.

Отже, безпосередніми джерелами здійсненого нами контент-аналізу виступили електронні копії наукових статей із провідних фахових видань України, а також авторефератів та дисертацій, які висвітлюють тему аутизму, представлені на відзначеному сайті.

Процедура контент-аналізу відповідала вимогам, сформульованим Н. Н. Богомоловою та К. Є. Даниліним, для сегментарного тематичного підрахунку частоти згадувань певних понять [1]. Для контент-аналітичного підрахунку передусім нами було виділено категорії та підкатегорії аналізу, які подано в таблиці 1:

Таблиця 1

Знак категорії	Категорія	Підкатегорії
–	Аутистичний розлад (А)	А ₁ . Аутистична поведінка (стереотипії, аутоstimуляції, зацикленість, незацікавленість у навколишньому світі, мовні розлади, неконтактність, низький рівень інтелекту, важка наочуваність)
		А ₂ . Корекція аутизму
+	Розвиток дитини з аутизмом (Р)	Р ₃ . Обдарованість аутиста (високий рівень інтелекту, обдарованість у певній сфері, творчі здібності)
		Р ₄ . Методи, техніки, технології індивідуального розвитку аутиста

Логіка вибору та групування зазначених категорій у групи «+» та «–» спиралась на наші спостереження про те, що дослідженням аутизму притаманні 2 вектори позицій: перший розглядає його як хворобу, яку слід лікувати, долати, а саму дитину — коригувати, підтягувати до загальної норми; другий вивчає його в контексті інших індивідуальних особливостей дитини, які можуть бути опорою для розвитку, в тому числі й розвитку обдарованості. Отже, нас в емпіричному сенсі цікавило: до котрого вектору тяжіють українські дослідники і наскільки на сьогодні дослідженою є питання розвитку обдарованості аутистів.

Емпіричні дані проведеного дослідження наукових статей, авторефератів та дисертацій подано у таблицях 2 і 3. Розрахунок співвідношення позитивних і негативних оцінок, суджень, аргументів спирався на використання коефіцієнта Яніса [7]. Його формула:

$$c = \frac{f \cdot n - n^2}{r \cdot t}$$

де: f – число позитивних оцінок; n – число негативних оцінок; r – обсяг змісту тексту який відноситься до теми дослідження; t – загальний обсяг аналізованого тексту.

Таблиця 2

Контент-аналітичні дані за науковими статтями

Категорія А	Кількість згадувань категорії А (кількість друкованих знаків)	Категорія Р	Кількість згадувань категорії Р (кількість друкованих знаків)	Спільне згадування категорії А та Р	Кількість згадувань категорії А та Р (кількість друкованих знаків)
A ₁	20 (5732)	P ₃	6 (1251)	A ₁ та P ₄	2 (456)
A ₂	10 (2013)	P ₄	5 (1538)	A ₂ та P ₃	1 (443)

Підрахунки коефіцієнту Яніса щодо результатів контент-аналізу статей показали, що його емпіричне значення — $c_{\text{емп1}} = -1,73$, що говорить про те, що у наукових статтях аутизм більше фігурує з першим вектором, а ніж з другим. У джерелах в основному вказується, що аутистична поведінка має коригуватись, і жоден автор не прагнув на основі вже наявних здібностей розвивати можливості дітей. Про розвиток говорилося лише в контексті мовлення та реабілітації дітей-аутистів.

Таблиця 3

Контент-аналітичні дані за авторефератами дисертацій та дисертаціями

Категорія А	Кількість згадувань категорії А (кількість друкованих знаків)	Категорія Р	Кількість згадувань категорії Т (кількість друкованих знаків)	Спільне згадування категорії А та Р	Кількість згадувань категорії А та Р (кількість друкованих знаків)
A ₁	4 (1669)	P ₃	–	A ₁ та P ₄	–
A ₂	2 (614)	P ₄	–	A ₂ та P ₃	–

Підрахунки коефіцієнту Яніса щодо результатів контент-аналізу авторефератів дисертацій та дисертацій (див. Таблицю 3) показали, що його емпіричне значення $c_{\text{емп2}} = 0$, оскільки кількість звернень до теми, маркованої нами як Р, дорівнює нулю. Це говорить про те, що у авторефератах дисертацій

та дисертаціях взагалі аутизм не освітлюється з другим вектором. Аутизм не розглядається як розлад, при якому діти та дорослі люди можуть мати здібності, розвиток яких призвів би до обдарованості.

Для уточнення отриманих даних за таблицею 3 ми обрахували і загальний коефіцієнт Яніса за обома таблицями. Його емпіричне значення $s_{\text{емп3}}=-2,28$. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що питання обдарованості в контексті аутизму залишається ще малодослідженим в Україні, що, при щорічному зростанні кількості дітей з цим розладом, робить цю проблему гостро актуальною.

Отже, поєднуючи теоретичні та емпіричні дані, ми можемо зробити такі **висновки**. Як засвідчив контент-аналіз, проблема обдарованості при аутизмі є на сьогодні малодослідженою та слабо висвітленою в наукових фахових виданнях України, що робить її гостро актуальною. Теоретичний аналіз проблеми обдарованості при аутизмі дозволяє зробити припущення, що нерівномірний, дисинхронний психічний розвиток обдарованих дітей має схожу специфіку з розвитком дітей-аутистів, а саме: має проблеми у соціальній та комунікативній сфері, схильність до надмірних афективних виражень або, навпаки, до прихованого характеру емоцій, сенситивність сприйняття навколишнього світу та, найголовніше, надзацікавленість певною сферою діяльності, що є причиною такого специфічного розвитку. Через це ми наголошуємо на тому, що обдарованість може і повинна розвиватися у дітей з аутизмом, тож у перспективі бачимо актуальною розробку індивідуальних програм із розвитку обдарованості у аутистів.

Використані літературні джерела

1. Богомолова Н. Н. Спецпрактикум по социальной психологии / Н. Н. Богомолова, К. Е. Данилин. – М: Изд. МГУ, 1979. – 60 с.
2. Богоявленская Д. Б. Рабочая концепция одаренности / Д. Б. Богоявленская, В. Д. Шадриков, Ю. Д. Бабаева, М. А. Холодная и др. – М., 2003. – 95 с.

3. Буров О. Ю. Оцінювання обдарованості: проблеми кількісної міри / О. Ю. Буров, В. В. Камишин // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини АПН України– 2004. – Вип. 2. – С. 5-9.

4. Волощук І. С. Обдарованість: сутність і типологія / І. С. Волощук // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини АПН України– 2004. – Вип. 2. – С. 9-24.

5. Громадська спілка «Захист прав осіб з розладами аутистичного спектру» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://аутизм.com.ua/?page_id=438

6. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 434 с.

7. Контент-анализ [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/kontent.htm>

8. Лебединская К. С. Диагностика раннего детского аутизма: Нач. проявления / К. С. Лебединская, О. С. Никольская. – М.: Просвещение, 1991. – 96 с.

9. Микадзе Ю. В. Нейропсихология детского возраста: уч. пос. / Ю. В. Микадзе. – СПб. : Питер, 2013. – 288 с.

10. Остапчук Е. Е. Развитие потенциальной одаренности с позиции самоидентификации личности / Е. Е. Остапчук // Identity of a personality and a group: psicho-pedagogical and sociocultural aspects: Materials of the international scientific conference on January 27-28, 2014, Prague. – П.: Vedecko vydavatelске centrum Sociosfera-CZ, 2014. – С. 192-194.

11. Психиатрическая клиника: уч. пособ. / под ред. проф. В. П. Самохвалова. – Симферополь, 2003. – 608 с.

12. РИА Новости [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ria.ru/spravka/20120402/615322608.html>

13. Рыбалко В. В. Определение понятия одаренности, таланта, гениальности личности. Классические и современные методологические подходы / В. В. Рыбалко // Одаренный ребенок. – 2011. – № 2. – С.16-38.

14. Собченко О. М. Психологічні особливості становлення, розвитку та прояву обдарованості / О. М. Собченко // Креативний розвиток і соціальна адаптація обдарованих дітей і молоді: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 24-25 квітня 2014 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. – С. 94-98.

15. Шульженко Д. Аутизм – не вирок / Д. Шульженко // Львів : Кальварія, 2010. – 224 с.

Транслітерований список використаних літературних джерел

1. Bogomolova N. N. Specpraktikum po social'noj psihologii / N. N. Bogomolova, K. E. Danilin. – М: Izd. MGU, 1979. – 60 s.

2. Bogojavlenskaja D. B. Rabochaja koncepcija odarennosti / D. B. Bogojavlenskaja, V. D. Shadrikov, Ju. D. Babaeva, M. A. Holodnaja i dr. – М., 2003. – 95 s.

3. Burov O. Ju. Ocinjuvannja obdarovannosti: problemy kil'kisnoi' miry / O. Ju. Burov, V. V. Kamyshyn // Navchannja i vyhovannja obdarovanoi' dytyny: teorija ta praktyka. – К.: Instytut obdarovanoi' dytyny APN Ukrai'ny. – 2004. – Vyp. 2. – S. 5-9.

4. Voloshhuk I. S. Obdarovannist': sutnist' i typologija / I. S. Voloshhuk // Navchannja i vyhovannja obdarovanoi' dytyny: teorija ta praktyka. – К.: Instytut obdarovanoi' dytyny APN Ukrai'ny. – 2004. –Vyp. 2. – S. 9-24.

5. Gromads'ka spilka «Zahyst prav osib z rozladamy autystychnogo spektru» [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu: http://autyzm.com.ua/?page_id=438

6. Il'in E. P. Psihologija tvorcestva, kreativnosti, odarennosti / E. P. Il'in. – SPb. : Piter, 2009. – 434 s.

7. Kontent-analiz [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: <http://psyfactor.org/lib/kontent.htm>

8. Lebedinskaja K. S. Diagnostika rannego detskogo autizma: Nach. pojavlenija / K. S. Lebedinskaja, O. S. Nikol'skaja. – M.: Prosveshhenie, 1991. – 96 s.

9. Mikadze Ju. V. Nejropsihologija detskogo vozrasta: uch. pos. / Ju. V. Mikadze. – SPb. : Piter, 2013. – 288 s.

10. Ostapchuk E. E. Razvitie potencial'noj odarennosti s pozicii samoidentifikacii lichnosti / E. E. Ostapchuk // Identity of a personality and a group: psicho-pedagogical and sociocultural aspects: Materials of the international scientific conference on January 27-28, 2014, Prague. – P.: Vedecko vydavatel'ske centrum Sociosfera-CZ, 2014. – S. 192-194.

11. Psihiatricheskaja klinika: uch. posob. / pod red. prof. V. P. Samohvalova. – Simferopol', 2003. – 608 s.

12. RIA Novosti [Jelektronnyj resurs] / Rezhim dostupa:
<http://ria.ru/spravka/20120402/615322608.html>

13. Rybalko V. V. Opredelenie ponjatija odarennosti, talanta, genial'nosti lichnosti. Klasicheskie i sovremennye metodologicheskie podhody / V. V. Rybalko // Odarennyj rebenok. – 2011.– № 2. – S.16-38.

14. Sobchenko O. M. Psychologichni osoblyvosti stanovlennja, rozvytku ta pojavu obdarovanosti / O. M. Sobchenko // Kreatyvnyj rozvytok i social'na adaptacija obdarovanyh ditej i molodi: materialy Vseukrai'ns'koi' nauk.-prakt. konf., 24-25 kvitnja 2014 roku, m. Kyi'v. – K.: Instytut obdarovanoi' dytyny, 2014. – S. 94-98.

15. Shul'zhenko D. Autyzm – ne vyrok / D. Shul'zhenko // L'viv : Kal'varija, 2010. – 224 s.